

Ольга Россильна

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри господарського права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1648-6063>
rossylina@gmail.com

УДК 346.91

САМОПРЕДСТАВНИЦТВО В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Зі встановленням монополії адвокатури на представництво інтересів учасників справи в судових органах України все більшого значення та актуальності набуває можливість юридичних і фізичних осіб особисто захищати свої права та інтереси, зокрема, при вирішенні господарського спору.

Метою статті є дослідження та аналіз змін, які відбулися у нормативно-правовому регулюванні інституту представництва з прийняттям нової редакції Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), судової практики, сформованої новоствореним Верховним Судом, а також теоретико-практичних можливостей здійснення представництва інтересів юридичних та фізичних осіб у господарському процесі.

Встановлено, що сутність категорії “самопредставництво” не є новою для науки господарського процесу, однак відповідні зміни до господарсько-процесуального законодавства дадуть змогу поставити крапку у дискусії про правову природу органу юридичної особи, а також правовий механізм реалізації процесуальної дієздатності юридичної особи.

У господарсько-процесуальному законодавстві категорія “самопредставництво” є новелою, проте це зовсім не означає, що такого правового явища не існувало до прийняття відповідних змін. По суті, самопредставництво – це особиста участь суб’єктів права як учасників справи у процесі вирішення господарського спору судом. Так, згідно з ч. 3 ст. 56 ГПК України участь юридичних осіб у справі можлива через керівника або члена виконавчого органу, уповноваженого діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення.

Автор доходить висновку, що повнолітня фізична особа за наявності бажання та достатніх знань цілком може самостійно представляти свої інтереси в господарському процесі. Крім того, в окремих передбачених законодавством випадках відповідні функції може реалізовувати також неповнолітня особа, що закономірно пов’язано з наділенням повною цивільною дієздатністю та (або) впливає з особливостей господарських відносин, учасником яких є відповідна фізична особа.

Ключові слова: представництво в господарському процесі; самопредставництво юридичної особи; представник; процесуальна дієздатність; представництво інтересів фізичної особи; право на правову допомогу; адвокат; орган юридичної особи.

© Ольга Россильна, 2018

Відповідно до ч. 1 ст. 59 Конституції України ‘кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав’¹. Згідно з рішенням Конституційного Суду України (далі – КСУ) (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009² вказане положення є однією з конституційних гарантій. У такий спосіб держава бере на себе обов’язок забезпечувати можливість надання кваліфікованої правничої допомоги особам у правовідносинах із державними органами. Зазначене не виключає і права на отримання особою такої допомоги від інших суб’єктів, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень. Системний аналіз норм Конституції України свідчить про те, що положення “кожен має право на професійну правничу допомогу” (ч. 1 ст. 59) є нормою прямої дії (ч. 3 ст. 8), і навіть за умови, якщо це право не передбачене відповідними законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена у його реалізації. У контексті таких конституційних положень зміни у господарсько-процесуальному законодавстві на перший погляд можуть здаватися дещо спірними та суперечливими, проте варто розібратися детальніше.

Щодо ступеня наукової розробки проблеми процесуального представництва інтересів учасників судового процесу, то цьому питанню присвячені наукові праці В. Беяневича, І. Гелецької, Г. Лазько, П. Немеша, І. Павлуника, В. Резнікової, Г. Шершеневича та ін. Проте внесення змін до Конституції України та Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України)³ спонукає до їх ретельного правового аналізу, зокрема, це безпосередньо стосується відносин процесуального представництва та правового статусу представників.

Метою дослідження є аналіз змін, які відбулися у нормативно-правовому регулюванні інституту представництва з прийняттям нової редакції ГПК України, судової практики, сформованої новоствореним Верховним Судом, а також теоретико-практичних можливостей здійснення представництва інтересів юридичних та фізичних осіб у господарському процесі.

Законодавчі підходи до регулювання господарсько-процесуальних відносин зазнали значних трансформацій. У новій редакції ГПК України приділено належну увагу питанням представництва: йому присвячено

¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/ВР-96. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.05.2018).

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя І. В. щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009. *Вісник Конституційного суду України*. 2009. № 6. Ст. 32.

³ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 15.05.2018).

окремий параграф 2 “Представники” в главі 4 “Учасники судового процесу”, а також інші норми ГПК України регулюють відносини представництва.

Відповідно до ч. 2 ст. 16 ГПК України представництво, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом, проте це не виключає можливості самопредставництва⁴. Таким чином, законодавець пропонує учасникам справи два шляхи участі в господарському процесі: 1) особисто (самопредставництво) та (або) 2) через представника.

Перш за все, варто звернути увагу, що згідно з ч. 2 ст. 56 ГПК України ‘особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника’⁵. Відповідне положення підтверджує визнане в науковій доктрині твердження про те, що інституту господарсько-процесуального представництва притаманна ознака “умовності заміщення”⁶, що пов’язано з неспроможністю юридичної особи брати участь у справі безпосередньо через свою правову природу. “Умовність заміщення” проявляється в тому, що особа, яку представляють, все одно залишається учасником господарського процесу, зі всіма належними їй процесуальними правами та обов’язками, навіть у тих випадках, коли така особа не бере особистої участі у судових засіданнях та під час вчинення окремих процесуальних дій⁷.

У господарсько-процесуальному законодавстві категорія “самопредставництво” є новою, проте це зовсім не означає, що такого правового явища не існувало до прийняття відповідних змін. По суті, самопредставництво – це особиста участь суб’єктів права як учасників справи у процесі вирішення господарського спору судом. Так, відповідно до ч. 3 ст. 56 ГПК України, участь юридичних осіб у справі можлива через керівника або члена виконавчого органу, уповноваженого діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення⁸.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 13 березня 2018 р. № 910/23346/169 розв’язала проблему представництва юридичної особи адвокатом або її органами у світлі вимог ст. 131² Конституції України щодо належного представництва особи в суді. Заявник у цій справі вважає, що юридична особа не може бути позбавлена права на безпосереднє представництво своїх інтересів та права вільного вибору захисника, що

⁴ Господарський процесуальний кодекс України (н 3).

⁵ Там само.

⁶ С Бичкова, *Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження* (Атіка 2011) 317.

⁷ О Россильна, ‘Представництво в господарському процесі України’ (автореф дис канд юрид наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка 2015) 16.

⁸ Господарський процесуальний кодекс України (н 3).

⁹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 березня 2018 р. № 910/23346/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72727878> (дата звернення: 12.06.2018).

відповідає рішенням КСУ від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 у справі № 1-17/2000 та положенням чинних процесуальних кодексів.

Положення законодавства (ст. 28 ГПК України у попередній редакції) передбачали можливість здійснення процесуального представництва юридичною особою, як в порядку самопредставництва, так і іншими особами, як представниками юридичної особи за довіреністю. У порядку самопредставництва юридичну особу може представляти за посадою її керівник або інші особи, повноваження яких визначені законодавством чи установчими документами. Особи, які представляють юридичну особу за довіреністю і виконують процесуальні дії на підставі наданих їм довіреністю повноважень, виступають від імені цієї особи як довірителя, а не в порядку самопредставництва. Суд зазначає, що чітка та передбачувана вимога ст. 131² Конституції України щодо належного представництва особи в суді є складовою забезпечення ефективного захисту процесуальних прав кваліфікованою особою, функціонування системи правосуддя, відповідає гарантованому ст. 59 Конституції України праву на професійну правничу допомогу. Наведені положення не порушують суть права на касаційне оскарження, не позбавляють осіб їх права на самопредставництво, здійснюване для юридичних осіб їх органами, що діють у межах повноважень, наданих їм законодавством чи статутом.

Велика Палата Верховного Суду конкретизувала положення статей 56, 58 ГПК України (у новій редакції) щодо самопредставництва юридичної особи, підтвердивши відсутність необхідності адвокатського посвідчення для керівника або члена виконавчого органу, уповноваженого діяти від імені юридичної особи відповідно до закону, статуту, положення¹⁰.

Щодо фізичних осіб, то вони можуть брати участь у господарському процесі, якщо наділені необхідним обсягом процесуальної правосуб'єктності. Для теорії господарсько-процесуального права ці правові категорії не є новими. Проте законодавчо вони закріплені вперше саме в новій редакції ГПК України. Власне, процесуальною правосуб'єкцією наділені всі фізичні та юридичні особи, ця категорія до відповідного часу (виникнення господарського спору) є дещо “абстрактною” здатністю таких осіб мати процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, боржника.

За загальним правилом, процесуальною дієздатністю наділені фізичні особи, які досягли повноліття, та юридичні особи. Проте позитивними змінами у чинному господарсько-процесуальному законодавстві є перед-

¹⁰ С Оверчук, ‘Велика Палата ВС розмежувала самопредставництво юридичної особи та представництво її адвокатом’ (WEB-кафедра права Сергія Оверчука, 20 квітня 2018 р.) <http://kafedr.at.ua/publ/novini_prava/velika_palata_vs_rozmezhuvala_samopredstavnictvo_juridichnoji_osobi_ta_predstavnictvo_jiji_advokatom/1-1-0-468> дата звернення 12 Червень 2018.

бачення окремих винятків із загального правила для фізичних осіб, коли вони можуть особисто здійснювати процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді, а саме:

1. У справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом (для неповнолітніх осіб віком від 14 до 18 років, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена). Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 20 ГПК України до юрисдикції господарських судів належать справи у спорах, що:

<...> виникають з корпоративних відносин, в тому числі у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів¹¹.

А в пункті 3 ч. 1 ст. 32 Цивільного кодексу України зазначено, що неповнолітня особа (у віці від 14 до 18 років) має право 'бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи'¹². При цьому така особа за законом не набуває повної цивільної дієздатності. Таке право неповнолітня особа може реалізовувати в межах неповної цивільної дієздатності і не потребує для цього додаткових рішень суду або органу опіки та піклування. За загальним правилом, цивільна дієздатність нерозривно пов'язана з господарсько-процесуальною дієздатністю. Згідно з новою редакцією ГПК України неповнолітні особи можуть особисто здійснювати процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь.

2. З моменту реєстрації шлюбу неповнолітня фізична особа набуває процесуальної дієздатності.

3. Процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому законом, надано повну цивільну дієздатність. Наприклад, за наявності письмової згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування фізична особа, яка досягла 16 років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю, може бути зареєстрована як підприємець. У такому разі така особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. З цього моменту вона може на власний розсуд та (або) особисто

¹¹ Господарський процесуальний кодекс України (н 3).

¹² Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.05.2018).

вести свої справи в господарському суді, або через представників, тоді представництво вже матиме добровільний (договірний) характер.

У решті випадків сторони, треті особи, а також особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, можуть брати участь у судовому процесі через представника. Представник – це особа, яка може своїми дозволеними діями від імені іншої особи (яку представляють) безпосередньо породжувати для неї юридичні наслідки¹³.

Виникає доречне запитання: “Чи повинен бути наділений процесуальною дієздатністю представник, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 44 ГПК України йдеться про процесуальні права та обов’язки сторони, третьої особи, заявника, боржника?”. Як слушно зазначає Н. Нерсесов, представник повинен мати волю, необхідну, за вимогами права, для вчинення юридичних дій взагалі¹⁴. Для здійснення процесуального представництва чужих інтересів він повинен володіти повною господарсько-процесуальною дієздатністю та, за необхідності, відповідати іншим вимогам. На думку В. Резнікової, реалізація представником субсидіарної дієздатності від імені того, кого він представляє, на підставі повноваження є достатньою загальною ознакою інституту представництва¹⁵.

При вирішенні господарського спору судом представляти інтереси учасників справи можуть адвокати або законні представники (ч. 1 ст. 58 ГПК України). Відповідно до ч. 5 ст. 131² Конституції України законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді адвокатом, зокрема, у малозначних спорах. Зазначена норма продубльована у ч. 2 ст. 58 ГПК України. Правовому статусу представників належну увагу буде приділено в подальших дослідженнях.

Висновки. Чинна редакція ГПК України видається більш логічною та послідовною у питаннях представництва. З’явилося нове для господарсько-процесуального законодавства поняття “самопредставництво”, яке, на нашу думку, повністю охоплює собою здійснення представницьких функцій органом юридичної особи в господарському судочинстві. Такий підхід спростовує теорію про те, що орган юридичної особи є окремим процесуальним представником нарівні з адвокатом та законним представником. Виконавчий орган у порядку самопредставництва реалізовує правосуб’єктність самої юридичної особи як учасника справи при вирішенні господарського спору судом.

Аналіз господарсько-процесуальної дієздатності фізичних осіб дає змогу зробити висновок, що захищати власні права та інтереси в го-

¹³ В Рясенцев, *Представительство и сделки в современном гражданском праве* (Статут 2006) 149.

¹⁴ Н Нерсесов, *Избранные труды по представительству и ценным бумагам в гражданском праве* (Статут 2000) 73.

¹⁵ В Резнікова, *Правове регулювання посередництва у сфері господарювання (теоретичні аспекти)* (Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права 2010) 79.

сподарському суді такі особи мають змогу як особисто, так і через представника. При цьому коло осіб, які можуть представляти інтереси фізичних осіб, є дещо ширшим (порівняно з представниками інтересів юридичних осіб), оскільки окрім адвокатів та інших повнолітніх фізичних осіб (у малозначних спорах) інтереси малолітніх та неповнолітніх осіб представляють їх законні представники. Враховуючи стрімкий розвиток суспільних відносин та системний аналіз чинного законодавства України, прогресивним підходом є закріплення в ГПК України винятків, за яких неповнолітня особа має право особисто (без залучення законних представників) реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки під час господарського судочинства.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Commercial Procedural Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 6 lystopada 1991 r. № 1798-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (accessed: 15.05.2018) (in Ukrainian).
2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed: 15.05.2018) (in Ukrainian).
3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (accessed: 15.05.2018) (in Ukrainian).

Cases

4. Postanova Verkhovного Sudu vid 13 bereznia 2018 r. № 910/23346/16 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72727878>> accessed 15 May 2018 (in Ukrainian).
5. Rishennia Konstytutsiinogo Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Holovania I. V. shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 59 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro pravo na pravovu dopomogu) vid 30 veresnia 2009 r. № 23-rp/2009. *Visnyk Konstytutsiinoho sudu Ukrainy*. 2009. № 6. St. 32 (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

6. Bychkova S, *Tsyvilnyi protsesualnyi pravovyi status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho provadzhennia [Civil Procedural Legal Status of Persons Involved in Cases of Litigation]* (Atika 2011) (in Ukrainian).
7. Nersesov N, *Izbrannye trudy po predstavitelstvu i tsennym bumham v hrazhdanskom prave [Selected Works on Representation and Securities in Civil Law]* (Statut 2000) (in Russian).
8. Riasentsev V, *Predstavitelstvo i sdelki vsovremennom hrazhdanskom prave [Representation and Transactions in Modern Civil Law]* (Statut 2006) (in Russian).
9. Rieznikova V, *Pravove rehuliuвання poserednytstva u sferi hospodariuvannia (teoretychni aspekty) [Legal Regulation of Mediation in the Field of Economics (Theoretical Aspects)]* (Vyd-vo Khmelnytskoho un-tu upravlinnia ta prava 2010) (in Ukrainian).

Thesis abstracts

10. Rossylna O, 'Predstavnytstvo v hospodarskomu protsesi Ukrainy' ['Representation in Commercial Procedure of Ukraine'] (avtoref dys kand yuryd nauk, Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka 2015) (in Ukrainian).

Blogs

11. Overchuk S, 'Velyka Palata VS rozmezhuvala samopredstavnytstvo yurydychnoi osoby ta predstavnytstvo yii advokatom' ['The Grand Chamber of the Interior Distinguished Between Self-representing a Legal Entity and Representation by its Lawyer'] <http://kafedr.at.ua/publ/novini_prava/velika_palata_vs_rozmezhuvala_samopredstavnytstvo_juridichnoji_osobi_ta_predstavnytstvo_jiji_advokatom/1-1-0-468> (in Ukrainian).

Olha Rossylna

SELF-REPRESENTATION IN THE ECONOMIC PROCESS OF UKRAINE

ABSTRACT. Given the established monopoly of the bar to represent the interests of participants to a case before the judicial authorities of Ukraine, increasingly important and relevant becomes the ability of legal entities and individuals to protect their rights and interests personally, in particular, when an economic dispute is to be resolved.

The purpose of the article is to study and analyze the changes which have occurred to the legal and regulatory framework of the institute of representation after adoption of the amended Code of Economic Procedure of Ukraine (hereinafter – CEP of Ukraine), and also the court practice formed by the newly established Supreme Court, as well as theoretical and practical opportunities for representation of interests of legal entities and individuals in the economic process.

The article establishes that the essence of the category of “self-representation” is not new to the science of economic process, but relevant changes to the economic procedure legislation will mark a decisive end to the discussion on the legal nature of a legal entity’s body, and will allow providing a legal mechanism for implementation of a legal entity’s procedural capacity.

For the economic procedure legislation, the category of “self-representation” is a novel, however, this does not mean that such a legal phenomenon did not exist before relevant amendments have been adopted. In fact, self-representation is a personal participation of subjects of law as participants to a case in the course of economic dispute resolution by court. Thus, as provided for by Part 3, Art. 56 of the CEP of Ukraine, a legal entity may participate in a case through its CEO or a member of its executive body authorized to act on its behalf according to law, the charter and regulations.

The author comes to the conclusion that an individual having full legal age, intention and sufficient knowledge may independently represent his/her interests in the economic process. Furthermore, in certain cases stipulated by law respective functions may also be exercised by a minor, which is naturally associated with the granting of full civil capacity and/or ensues from the specifics of economic relations to which the individual concerned is a party.

KEYWORDS: representation in the economic process; legal entity’s self-representation; representative; procedural capacity; representation of interests of an individual; right to legal assistance; lawyer; body of a legal entity.